

A félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációjáról

A konceptualizáció fogalma a tárgyak, események, jelenségek megismerési folyamatban történő felfogásának a módját jelenti, és mint mentális tapasztalat magában foglalja a szenzorikus tapasztalatot, az ábrázolás módját, a fogalmak képzésének a folyamatát, amely nagymértékben a metaforák és/vagy metonímiák bázisán alapul, valamint a kontextustudást is. A megismerési folyamatok meghatározzák a fogalomhoz tartozó különböző aspektusok nyelvi felfogásának a jellegét. A kognitív szemantikában a jelentés azonos a konceptualizációval, amely a nyelvi jelentés természetének szubjektív voltát, a kognitív folyamatok profilírozását és az utóbbiaknak a konvencionalizálását jelenti. A kognitív nyelvtudományban az a nézet lett uralkodóvá, amely szerint az a fogalomrendszer, amely megszabja az objektív valóságban észlelt entitások alakját, nagymértékben metaforikus jellegű. A konceptuális metaforák a mindennapi tudás modelljeit reprezentálják, amelyek a forrás- és a céldomén között fennálló relációkat tükrözik. A kognitivisták azt állítják, hogy a metaforák bázisán jön létre a fogalmak alapvető készlete, és ez elsősorban az emberi érzelmekre érvényes. A metaforák lehetővé teszik az egyik fogalomnak a másik kategóriáiban történő megértését, azaz a kevésbé konkrét és nagy határozatlansággal bíró fogalmaknak a konkrétabb, az emberi tapasztalatban jobban rögzültek segítségével való kifejezését. A kultúránkban és a mindennapi nyelvünkben rögzült fogalmi rendszernek a struktúráját nagymértékben az úgynevezett konvencionális metaforák határozzák meg.

Az érzelmekről szóló beszélgetés kifejezi az érzelmek átélésének, valamint a velük összefüggő cselekvésnek és viselkedésnek a módjait, amelyek az adott kultúrában konvencionálisan hozzájuk kapcsolódnak. Érdemes hozzátenni, hogy a filozófusok és a pszichológusok véleménye szerint az érzelmeket azért nagyon nehéz definiálni, mert az emocionális gondolkodás nem alapulhat az intellektuális megismerést tükröző természetes nyelvi kifejezéseken (Buczyńska-Garewicz 1975).

J. LeDoux szerint emocionális életünk sémáit a természet és a kultúra szolgáltatja (LeDoux 2000: 160). Ezzel kapcsolatosan felvetődhet a kérdés, hogy milyen hatást gyakorolnak a biológiai és a kulturális tényezők az érzelmekre. A természet és a kultúra közötti relációra vonatkozó kérdés különös fontossággal bír az összehasonlító kutatásokban, amelyeknek célja annak a keresése, ami univerzális és ami kultúrspecifikus. A természet azt határozza meg, ami:

- biológiailag beprogramozott, velünk született, génjeinkben rögzült, tehát a külső körülményektől függetlenül önállóan fejlődik;
 - minden ember számára (részben az állatok számára is) univerzális;
 - az evolúció segítségével magyarázható meg;
 - viszonylag tartós.
- A kultúra azt jelöli ki, ami:
- a biológián kívüli, az egyének és a közösségek által létrehozott, a szocializációs folyamatban megtanult, a megfelelő társadalmi és kultúrkontextus nélkül nem aktiválható;

- specifikus az adott nyelv- és kultúrközösségre nézve, kizárólag emberi és megismételhetetlen;
- az értékrendszer, a meggyőződések stb. által motivált, és az adott közösség által preferált életstílusokkal függ össze;
- a történelmi időben viszonylag gyorsan változik (Mikołajczyk 2004: 33–4).

Mivel a nyelv a kultúrközösségnek a terméke, joggal tételezhetjük fel, hogy az adott nyelv nevei által jelölt érzelmek kultúrafüggőek (Wierzbicka 1999). Ekman és más pszichológusok viszont (pl. LeDoux 2000: 130–2; Evans 2002: 19–34) azt állítják Wierzbickával ellentétben, hogy az olyan angol nevek, mint például *anger* vagy *fear* univerzális, az emberek és az állatok számára közös, az evolúció folyamatában kifejlődött emóciók, amelyek biztosítják a vészhelyzetben való védekezést. Hozzájuk kapcsolódik a könnyen felismerhető arckifejezés (pl. az összeráncolt homlok, fogcsattogtatás harag esetén, tágra nyílt szem félelem esetén stb.) és a megfelelő cselekvésmód (pl. agresszív viselkedés harag és a menekülés félelem esetén). Így a szóban forgó emóciók képei, az említett szerzők szerint, a természet által motiváltak, intuitíve érthetőek, és tapasztalatilag közel állnak minden emberhez. Ezért alapot szolgáltatnak más, sokkal bonyolultabb és kultúrától függő fogalmak megmagyarázásához (LeDoux 2000: 132). Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy a nyelvész számára az alapvető emóciók pszichológiai elmélete az inspiráció forrása lehet, de egyidejűleg komoly kétségeket is ébreszt.

A fenti reflexiók tükrében nézzük meg, hogy milyen módon rögzültek a magyar nyelvben az e cikk címében jelzett negatív érzelmek.

A FÉLELEM tartományába tartozó negatív érzelmek (aggodalom, aggódás, borzalom, borzongás, ijedtség, izgalom, pánik, rémület, rettegés, riadtság, szorongás, vakrémület) gyakran az EMBERI TESTET BÉNÍTÓ ERŐKÉNT konceptualizálódnak, amely a szervezet életfunkcióinak normális működését gátolja, például: *a rémület megbénította őt; megmerevedik a rémülettől; eszméletét veszette félelmében; a rémülettől (félelemtől) megdermed; Az ijedtség lebénítja az agyunkat...* (MNSz.); *vkinek elszorul a szíve a félelemtől; rémületében kővé meredt; „Misi úgy meg volt rémülve, szinte fájva lett, a lábát alig bírta megmozdítani”* (Móricz Zsigmond); *„A konyhában a vénasszony megdermedve állott, s a gyermekek, mint megszeppent csirkék bújtak az anyjuk kötője alá”* (Móricz Zsigmond); *Néha a félszgyökér is hasat kap* (= Van, aki az ijedtségtől is hasmenést kap); *Ló farkánál kantároz az ijedt katona* (= A félelem elveszi az ember eszét); *A félénk katona jobb lábánál keresi a kengyelt* (= A félelem úgy megzavarja az elmét, hogy mindent fonákul végez az ember); *vkinek elakasztotta a lélegzetét az ijedtség; Félúton megállnak a mozdulatok. Tapintható rémület* (MNSz.); *Most érzem a rémület első sokkját* (MNSz.); *...szorongás, félelem és rettegés következtében beállt súlyosan depresszív állapot...* (MNSz.); *ijedtében megrezzen; „elállt a lélegzete is ijedtében”* (Gárdonyi); *ijedtében majd hanyatt esett; ...mert a fáradság és a félelem minden estére szoborrá némitja őket* (MNSz.); stb.

Ez az erő meggátolhatja a beszédet (pl. *elnémul ijedtében; az ijedtségtől elakadt a szava; ...a szót váratlan rémület fojtja...* (MNSz.) de okozhat halálérzést is (pl. *ijedtében [izgalmában] majd meghalt; ...a gyilkosság közvetlen motivációja gyakran egy allergikus félelem* (MNSz.); *halálfélelem; halálos félelem [ijedtség]*).

A FÉLELEM ERŐ metafora az olyan kifejezéseket is motiválja, mint például: *égnek áll a haja az ijedtségtől; rémületében égnek meredt a haja; Miklós erős szívét félelem vibrálja...* (MNSz.); *reszket (remeg) a félelemtől (félelmében); lábai reszketnek az ijedtségtől; remeg a keze az ijedtségtől; didereg, mint ősszel a cigány* (táj.) (= reszket a félelemben), ahol ez az ERŐ általában ellenőrizhetetlen mozgásba hozza az ember egész testét, illetve testrészeit. Az emberi testben végbemenő mozgás negatívan valorizálódik. Ezen kívül az olyan kifejezésekben, mint például: *reszket (remeg) a félelemtől (félelmében); lábai reszketnek az ijedtségtől; remeg a keze az ijedtségtől* stb. a FÉLELEM HIDEGKÉNT történő konceptualizációját is felfedezhetjük (vö: *reszket [didereg] a hidegtől* stb. kifejezéseket). Erre utalnak a következő példák is: *a hideg borzongás végig futott a hátán; a halál*

hidege veri ki; A hideg rémület futott rajta végig (MNSz.); *Csak a hideg félelem marad???* (MNSz.); *...pedig szívét jeges félelem szorította össze* (MNSz.); *borzongja a hideg; „Tetőtől talpig futott rajtam a hideg borzadály”* (Jókai Mór).

Az érzelmek konceptualizációjánál a SZÍN és a HŐMÉRSÉKLET domének feltételezik egymást, mivel az ember fiziológiájában a magas hőmérséklet általában a bőr kivörösödését okozza, viszont a hőmérséklet csökkenésével az emberi szervezet funkcionálása lelassul, és ennek következtében a bőr sápadttá válik (Pajdzińska 1990: 100–4; Jędrzejko–Nowakowska-Kempna 1985: 81–90; Nowakowska-Kempna 1996: 116–44). Például: *elsápadt a félelemtől (félelmében); a rémülettől elsápadt* stb. A nyelvi anyag azonban azt is mutatja, hogy e szabálytól eltérés is lehetséges. Például a FÉLELEM tartományához tartozó PÁNIK VESZÉLYES SZUBSZTANCIÁNAK is felfogható, amely fel is robbanhat, például: *kitört rajta a pánik; A rémület utólag kitört rajta...* (MNSz.); „Egész testét előntötte a forróság. Réműletes hőség tört ki benne” (Móricz Zsigmond). Nowakowska-Kempna (1996: 153) azt hangsúlyozza, hogy a TŰZ mint elemi erő az érzelmek PUSZTÍTÓ ERŐKÉNT történő konceptualizálását is lehetővé teszi, például *begyullad*. Ide tartozik az olyan kifejezés is, mint például: *A Vas István arcáról sugárzó rettegés hője zavarta a tudatomat és az olvasást.* (MNSz.).

Az érzelmek PUSZTÍTÓ ERŐKÉNT való megjelenése az olyan kifejezéseket is motiválja, mint például: *vkít gyötör a félelem; félelmében gyötörődik; szorong (szorongatja) a félelem; Panthus már rokkant, – az erejét is megtörte a rettegés...* (MNSz.); *...látta a fegyelmezett, mozdulatlan pilótát, aztán ledöntette az ijedtség. Hátraesett* (MNSz.); *a félelem szorongatja vki szívét; ...neki a rémület szorította a gégéjét...* (MNSz.); „Szívemet ősz szorongás markolta” (Szabó Lőrinc); „Fogyott... Pedig napjában háromszor is itatták vele a borzongás ellen való [...] teát” (Móra Ferenc); *kínozza a félelem; beteges, gyötörő, halálos, kínzó, páni, pokoli félelem; ... valahol mélyen a rettegés rágja a szívünket...* (MNSz.); *...a koloratur primadonna torkát már fojtogatja a vibráló rémület* (MNSz.). A fenti példákban valószínűleg a FÉLELEM BETEGSÉG metafora is kifejezésre jut. Erre egyértelműen az alábbi kifejezések utalnak: *Ez a paranoiás félelem...* (MNSz.); *...és persze mindent átítat a paranoid félelem...* (MNSz.); *A pánik nem hisztéria, hanem betegség* (MNSz.); *A pánikbetegség meglehetősen gyakori állapot...* (MNSz.); stb.

A FÉLELEM tartományába tartozó érzelmeknek a térbeli dimenzióban történő konceptualizációjánál az emberi test, illetve testrészek (mindenekelőtt az arc, a szem és a szív) olyan TARTÁLYKÉNT értelmeződnek, amelybe az érzelmek mint a tartályt kitöltő SZUBSZTANCIA bekerülnek (MOZGÁS BELÜLRE), benne vannak, és utána kívülre kerülnek ki (MOZGÁS KÍVÜLRE), például: *vkít a félelem tölti el; vki tele van félelemmel; Unicki a tollát nyújtotta, félelem volt a szemében...* (MNSz.); *...görcsbe rándul a gyomra és félelem tölti el.* (MNSz.); *Valósággal belső rémület, valóságos pánik kavardott bennem...* (MNSz.); *Ha megszólalok, megjelenik szemükben a rémület...* (MNSz.); *Nem is csak drukk volt bennem, hanem ijedtség* (MNSz.); *...kevesebb kalória és több ijedtség került belénk kisgyerek korunkban...* (MNSz.); *Egy pillanatra megkapaszkodik, pillantás nélküli gomb-szemében kíváncsi rémület* (MNSz.); *...anya szemében nyugalommá békül a rémület...* (MNSz.); *...minden porcikájában jelen van a rémület...* (MNSz.); *...megfáradtak az emberi nyelvek, félelem van a szemek fehérjében is ...* (MNSz.); *borzadás tölti el, ha rá gondol; ...a tudatunkat a harag, a ragaszkodás és a félelem foglalta el* (MNSz.); *Figyeljétek meg milyen irracionális félelem lakozik az emberekben...* (MNSz.); *Miért van ez a félelem az emberekben?* (MNSz.); *A félelem fél bennem* (MNSz.); *...üresség vagyok, félelem reszkető barlangja, csontok körítette vad rettegés...* (MNSz.); *Rémületet és borzadályt ébresztett bennünk a járvány gyors terjedése; pánikot (félelmet, izgalmát, rémületet) kelt vkiben; aggodalmat (borzadást, félelmet) gerjeszt vkiben;* stb.

Ezek az érzelmek az emberi szervezeten belüli mozgásként is konceptualizálódnak, például: *A rémület úgyis állandóan ott ólalkodott bennünk* (MNSz.); *borzongás futja át a testét; Remegve állottam, s pillanatonként rémület, düh örjítő visszáságban örvénylettek szívemben...* (MNSz.); „Felébredt a kakas szavára, Testét a hidegtől borzadás átjárta” (Petőfi Sándor); *végigfut rajta a borzadás; borzadás járja át;* stb. Ez a mozgás fokozódhat is (pl.: *Az előbbi ijedtség réműletté fo-*

kozódott benne (MNSz.); ...az eset miatt az emberekben nő a félelem... (MNSz.); „Nem próbálom meg képét adni annak a [...] növekvő rémületnek, amit az emberek arcán nyugtalan tekintetén észrevehetett az, aki ismerte ennek a pániknak az okát [Karinthy Frigyes]; stb.), és ennek következtében nő a szervezeten belüli NYOMÁS, amely robbanáshoz is vezethet, például: *kitört rajta a pánik; A rémület utólag kitört rajta...* (MNSz.); *Szekeresen kitör a páni félelem* (MNSz.); stb.

A MOZGÁST KÍVÜLRE a következő példák is illusztrálják: *Fokozódó rémület ül ki Marcella arcára...* (MNSz.); *a félelem ül ki a szemébe; rettenetes félelem áll ki;* „Nyugodt arcvonásai ebben a percben aggodalmát fejeztek ki” (Krúdy Gyula); *látszott rajta az ijedtség; ...és hangjában ijedtség bujkált* (MNSz.); *Szinte kiül a rémület a játékosok arcára...* (MNSz.); *Hálóingem csupa víz volt a rémület veritékétől* (MNSz.); stb.

A MOZGÁS KÍVÜLRE az emberi test megélnélésével, aktivitásával függ össze, amely a serkentett emberi szervezetben keletkezett energiatöbbletnek köszönhető. A szóban forgó érzelmek olyan negatív állapotváltozást okozhatnak az emberi szervezetben, amelyet különféle viselkedési forma kísér, például: „*Visitottam a rettegéstől a nagy kutyák között*” (Móricz Zsigmond); *ijedtségében azt sem tudta, mit tegyen; fogai vacognak a borzongástól; azt sem tudja, hova legyen félelmében; félelemtől reszket, vacog a foga; félelemtől összeverődik a fogsora; rémületében üvölt; rémületében felkiált; rémületében visszahökken; félelemtől vacog, felsír; ijedtében megfutamodik; a rémület kiáltása; ijedten kiáltott föl; ijedt hang; ijedt mozdulat; rémült sikoltás; azt sem tudja, melyik lábára álljon (= izgalomban azt sem tudja, mit csináljon, mihez kezdjen); stb.*

Több példa is utal arra, hogy az e cikkben tárgyalt érzelmek maguk is TARTÁLYként konceptualizálódhatnak, például: *félelemben (izgalomban) él; izgalomban van; izgalomban (félelemben, rettegésben, rémületben) tart vkit;* „*Szorongásban telt aztán az élete... Ha nyílt az ajtó: ő már reszketett*” (Tompá Mihály); *rémületbe esik; izgalomba hoz vkit;* stb.

Az alábbi példák viszont azt mutatják, hogy a szóban forgó érzelmek FOLYÉKONY SZUBSZTANCIÁKént konceptualizálódhatnak. Ennek az ontológiai metaforának a tapasztalati bázisát a VÍZ alkotja. Ez a konceptualizációs mód az olyan kifejezésekben tükröződik, mint például: *...azonnal elönti az agyakat az irracionális félelem* (MNSz.); *...az asszony szeméből rémület áradt...* (MNSz.); *Remegve állottam, s pillanatonként rémület, düh őrijtó visszáságban örvénylettek szívemben...* (MNSz.). Ez a FOLYÉKONY SZUBSZTANCIA az emberen kívül is létezhet, például: *A rémület... elöntötte Európát...* (MNSz.). Érdeemes megjegyezni, hogy *...azonnal elönti az agyakat az irracionális félelem* (MNSz.), valamint: *A rémület... elöntötte Európát...* (MNSz.); stb. kifejezések a HULLÁM metaforáján alapulnak.

A következő ontológiai metafora a LÉGNEMŰ SZUBSZTANCIA, amely a következő példákban jut kifejezésre: *Jéghidegen belefúj mellünkbe a rémület* (MNSz.); *A rettegés szelei nyomnak ilyet a bél alsó traktusába...* (MNSz.); *...és akkor elillan a félelem...* (MNSz.); *a levegő félelemmel (izgalommal, aggodalommal) terhes;* stb.

Az érzelmek olyan TÁRGYként, illetve SZUBSZTANCIÁKént is konceptualizálódhatnak, amely az ember tartózkodási helyein is megjelenhet, például: „*Augusztus elején leírhatatlan izgalom futott végig az egész üdülőházon*” (Kosztolányi Dezső); „*Öröm és aggodás tért ki a várba*” (Arany János); *...és az egész környéket rémület töltötte be* (MNSz.); *...ezért nagy volt az ijedtség az országban...* (MNSz.); *Az ijedtség azonban éppen az Egyesült Államokban a legkisebb...* (MNSz.); *...az izgalom és ijedtség között ingadozva...* (MNSz.); stb. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy a PÁNİK ebben az esetben is VESZÉLYES SZUBSZTANCIÁKént értelmeződik, például: *A városban pánik tört ki...* (MNSz.); *A tüntetők között pánik tört ki* (MNSz.); *...csak lassan tudtak az épületben haladni, mert kitört a pánik* (MNSz.); *Akkor egy gyalogos-aluljáróban kitört pánik következtében 1425 zárandok halt meg* (MNSz.); *Egy szemtanú állítása szerint pánik tört ki az utcákon, az emberek rohannak...* (MNSz.); *Ahmadábádban ismét pánik tört ki, sokan az utcán töltötték az éjszakát* (MNSz.); stb.

Egyes kifejezésekben a FÉLELEM mint olyan ELLENSÉG rögzült, akivel az ember háborút vív, és ebben a háborúban csak az egyik fél lehet győztes. Íme a példák: *ijedtség vesz rajta erőt; vak-*

rémület vett erőt vkin; átadja (átengedi) magát a pániknak; rátör a félelem; ...hirtelen belém nyilalt a sötétben a rémület... (MNSz.); nem bír le a félelem; ...halálos ijedtség támad... (MNSz.); ...e távolság előtt támadt egy kis ijedtség a parton... (MNSz.); „Olyan izgalom támadt, mintha tűz ütött volna ki” (Kosztolányi Dezső); félelem támadt benne; hirtelen támadó rémület; legyőzi (leküzdi) a félelmet; elfojtja, legyőzi aggodalmait; nem tudja leküzdeni a félelmét; megszabadult a félelemtől; stb. Az ezen érzelmektől való megszabadulás olyan állapotot jelent az ember számára, amely különleges értékkel bír. Erre az alábbi példák mutatnak: ...a legeslegnagyobb öröm félelem nélkül élni (MNSz.); ...láttam a szemekben a félelem nélküli életet, a békességet, az örömet, a boldogságot (MNSz.); stb.

A háborús műveletek metaforikájának a bázisán olyan kifejezések jöttek létre, mint például: ...valóságos rémület szállta meg... (MNSz.); megszállta a félelem; A színházban valaki tüzet kiáltott, s a közönséget nyomban vakrémület szállta meg (MNSz.); borzadás szállja meg; rettegéssel körül vesz; A Psychóban a rémület teljes fegyvertárát megtalálja az ember... (MNSz.); stb.

A következő példákban a FÉLELEM mint URALKODÓ (MEGSZÁLLÓ) konceptualizálódik, aki erőszakkal alárendeli magának az embereket, városokat, térségeket. Íme a példák: Tudjátok, a félelem nagy úr (MNSz.); ...akkor ne tudjátok meg, mekkora rettegés lesz úrrá a kicsin (MNSz.); Mindenki rab, a rémület hajóján! (MNSz.); ...rémület és rettegés lett úrrá mindenek felett (MNSz.); Perth lakosait kerítette hatalmába a rémület (MNSz.); ...de az emberekben a félelem dominál (MNSz.); ...a hallgatók körében félelem uralkodik (MNSz.); ...az állattenyésztők körében pánik uralkodik (MNSz.); ...az utcán a félelem igazgat (MNSz.); A szülés alatt, amikor egyszer a félelem eluralkodott rajta... (MNSz.); A fővárosban azonnal úrrá lett a pánik... (MNSz.); ...az emberek szívét döbbenet és szörnyű rémület kerítette hatalmába (MNSz.); Így kerülnek át emberek, családok az örök rettegés birodalmába... (MNSz.); ...csak a félelem tudja fenntartani a hatalmát... (MNSz.); Ez a legolcsóbb módja annak, hogy énünket nem uralja félelem (MNSz.); A rettegés nagy királya száll le... (MNSz.); stb.

Több nyelvi példa azt mutatja, hogy a FÉLELEM ÉLŐLÉNYKÉNT (EMBERKÉNT, ÁLLATKÉNT, MADÁRKÉNT) is konceptualizálódik a magyar nyelvben. A perszonifikáció és az animizáció, mint ismeretes, olyan mentális eljárás, amely lehetővé teszi, hogy megértsük a bennünket körülvevő világban végbemenő jelenségeket. Az EMBER metafora az olyan szekvenciákban szerepel, mint például: félelem ül ki a szemébe; borzalom (borzadály) fogja el; elfogja a félelem (rettegés); rémület (borzongás, aggódás) fog el vkit; félelem környékez meg vkit; Félelem és rettegés Las Vegasban rulez! (MNSz.); ...babonás félelem fogta el... (MNSz.); ...elkapta a rémület (MNSz.); ...de aztán szorongás fogott el, lassú és nehéz rémület... (MNSz.); Alig ültek el a délelőtti izgalmak, amíg újabb riasztó hír érkezett. Sándort eltemették; félelmet ébreszt; Felicián itt!? – csap rám a rémület (MNSz.); ...ezek falai közé ugyanis mára visszaköltözött a félelem (MNSz.); ...szívembe (ide) belélt a félelem! (MNSz.); Az ijedtség újabb ütése (MNSz.); A rettegés bölcsét nevel... (MNSz.); a félelem (rettegés) nagyít (túloz, feketén fest); stb. Az ÉLŐLÉNY metaforát az olyan kifejezésekben fedezhetjük fel, mint például: Nem szomjúság, csak rettegés, mély oldalamba kap – rettenthetetlen rettegés! (MNSz.); ...és legelők jeges tócsaiban, rémület és félelem üzte (MNSz.); Mosolygó kék szeme van, ijedtség ugrál a kék gömbökön (MNSz.); „Mintha valami szörnyű félelem úzott volna, hogy mindez nem igaz...” (Szabó Lőrinc); „Agyadban... égő hodályba zárt riadt baromként bőg a rémület” (József Attila); Így aztán jön a félelem... (MNSz.); ...néz a rettegés, a bánat... (MNSz.); Sok félelem születik... (MNSz.); Sötétség, zuhanás, sikoly, fuldokló pánik (MNSz.); ...egy nagy nyugtalanság, amelyben ijedtség és meghatottság hajkurászták egymást (MNSz.); stb. A MADÁR metaforán a következő kifejezések alapulnak: „Mint sas fészkébe ha idegen sas szállna: Verte vadul szívét az ijedtség szárnya...” (Arany János); „Ó suhogó, fekete szárnyú háború, szomszédból szálló rémület!” (Radnóti Miklós); stb.

A LÁTÁS doménjéhez a SZEM, mint AZ ÉRZELMEK TARTÁLYA, valamint a SZEM, mint AZ ÉRZELMEK TÜKRE két metafora kapcsolódik, például: Unicki a tollát nyújtotta, félelem volt a szemében

(MNSz.); *félelem ül ki a szemébe; ...szemből rémület leng...* (MNSz.); *Egy pillantás nélküli gomb-szemében kíváncsi rémület* (MNSz.); *Lilian szemében gyermekes rémület tükröződött* (MNSz.); *...anya szemében nyugalommá békül a rémület...* (MNSz.); *...megfáradtak az emberi nyelvek, félelem van a szemek fehérjében is...* (MNSz.); *...megjelenik szemükben a rémület...* (MNSz.); *„félelemmel tekint vkire; Ijedt, kerek szemét a látogatóra mereszti”* (Krúdy Gyula); *aggódással nézi a fejleményeket; ...szemében homloka ráncai között, tehetetlenség és félelem...* (MNSz.); stb.

A pozitív érzelmek konceptualizációjához hasonlóan (Bańcerowski 2005) a LÁTÁS doménje, amely természeténél fogva szoros kapcsolatban áll a FÉNY doménjével, igen fontos szerepet játszik a FÉLELEM tartományába tartozó érzelmek konceptualizációjában is. Erre a következő példák utalnak: *Tört fényeket rejtett a rémület* (MNSz.); *Az asszony szemében rémület villan, kósza, befejezetlen fény* (MNSz.); *Szemükben az opálos félelem és rettegés fénylik* (MNSz.); *Megvillan, mint kés a homályban, a félelem* (MNSz.); *...a sötétségben pedig a rémület villámát a tűz bőszült...* (MNSz.); *„Szemükben riadt fény reszketett”* (Kosztolányi Dezső); *Oktalan félelem lepte meg: fényiszony* (MNSz.); stb. Egyes kifejezések (pl.: *Az asszony szemében rémület villan, kósza, befejezetlen fény* [MNSz.]; *Szemükben az opálos félelem és rettegés fénylik* [MNSz.]) azt jelzik, hogy a szem olyan csillogó, ragyogó tárgyként konceptualizálódik, amelyből árad a fény.

A világ nyelvi képében a szemén kívül az arc is azt regisztrálja, amit az ember belsőleg átél. Ebben az esetben a feljebb tárgyalt érzelmek TÜKRÖKÉNT konceptualizálódnak, amelyben tükröződnek az emóciók. Ezt az alábbi példák illusztrálják: *...arcán meglepetés és ijedtség tükröződött* (MNSz.); *...kegyes arcán mintha ijedtség tükröződött volna* (MNSz.); *arcvonásai aggodalmat tükröztek*; stb. Az ARC, mint AZ ÉRZELMEK TÜKRE metafora az olyan kifejezésekben is megnyilvánul, mint például: *„Nyugodt arcvonásai ebben a percben aggodalmát fejeztek ki”* (Krúdy Gyula); *ijedt arc; rémült arccal nézett rám; „Nem próbálom meg képét adni annak a [...] növekvő rémületnek, amit az emberek arcán, nyugtalan tekintetén észrevehetett az, aki ismerte ennek a pániknak az okát* (Karinthy Frigyes); stb.

Néhány nyelvi példa arra is utal, hogy a fent említettekén kívül, az emberi negatív emóciók ÉPITMÉNYKÉNT is konceptualizálódhatnak, amit az alábbi metaforák jeleznek: *...s a rettegés épülete fölmagasodott* (MNSz.); *...miért nincsenek ablakok a félelem falai között?* (MNSz.); *...a rémület háza...* (MNSz.); *...a félelem háza...* (MNSz.); stb.

A FÉLELEM tartományához tartozó érzelmek, ahogy a nyelvi példák túlnyomó többsége mutatja, negatív axiológizációjú, tehát rosszat jelentenek az ember számára (pl.: *És minthogy örökké nem lehet félelemben élni...* (MNSz.); *A pánik rossz tanácsadó* (MNSz.); *irracionális félelem; Vagy csak a félelem sodorta őket az alantobbnál alantosabb gáztettek végrehajtására?* (MNSz.); *És a félelem az egyetlen dolog, ami gátat szab az életnek* (MNSz.); stb. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy találkozhatunk ennek az ellenkezőjével is, amikor a FÉLELEM pozitív ERŐKÉNT jelenik meg, például: *A félelem állított talpra* (MNSz.); *A szerelem rettegés...* (MNSz.); *Erőt adott az ijedtség* (MNSz.); *A félelem összetart* (MNSz.); *A rettegés bölcsét nevel* (MNSz.); *...a szorongás éppoly hasznos, mint a fájdalom vagy a félelem: megvéd minket saját vakmerőségünktől* (MNSz.); stb.

Végezetül a következő reflexió kínálkozik. Az érzelmek konceptualizálását a szomatikus és a külső megnyilvánulásokon keresztül többen „emocionális univerzáléknak” tartják (Lakoff 1987; Kövecses 1995: 181–96). Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy a testi és az emocionális viselkedés egymáshoz illesztése messzemenően kultúrdifferenciáltnak tűnik (Geeraerts–Grondelaers 1995: 153–179). Az ábrázolás kultúralapjaira több példa is mutat. Például a harag megnyilvánulása az arab kultúrákban az ujjrágásban és a hajfűrt csavarásában, a Fülöp-szigetekiben a túlzott hallgatag udvariasságban, a svédben a haragobjektummal való kontaktus kerülésében (Duszak–Pawlak 2003) vagy a kínaiban az úgynevezett „hosszú arc” effektusban (Wierzbicka 1999: 295) jut kifejezésre.

A nyelv- és kultúrközösségek emocionális életének, ebben az embert és a társadalmat gyötrő, illetve pusztító negatív érzelmeknek a megismerése az emóciók nyelvi képeinek a rekonstruálásán keresztül lehetséges.

SZAKIRODALOM

- A magyar nyelv értelmező szótára* 1984. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bańcerowski, J. 2002. A profilírozás mint nyelvészeti fogalom. *Magyar Nyelvőr* 321–9.
- Bańcerowski, J. 2003. Az ábrázolás fogalma a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelvőr* 196–206.
- Bańcerowski, J. 2005. A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 71–8.
- Buczyńska-Garewicz, H. 1975. *Uczucia i rozum w świecie wartości. Z historii filozofii wartości*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Duszak, A.–Pawlak, N. (szerk.) 2003. *Anatomia gniewu: Emocje negatywne w językach i kulturach świata*. Warszawa.
- Geeraerts, D.–Grondelaers, S. 1995. Looking back at Anger: Cultural Traditions and Metaphorical Patterns. In: J. R. Taylor, R. E. MacLaury (szerk.): *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin–New York.
- Jędrzejko, E.–Nowakowska-Kempna, I. 1985. O uczuciach i ich objawach w aspekcie semantyki leksykalnej. *Przegląd Humanistyczny*. R. XXIX. nr 7/8: 81–90.
- Kövecses, Z. 1995. Anger. Its Language, Conceptualization, and Physiology in the Light of Cross-cultural Evidence. In: J. R. Taylor, R. E. MacLaury (szerk.): *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin–New York.
- Lakoff, G.–Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. What Categories Reveal about the Mind. Chicago–London.
- LeDoux, J. 2000. *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*. (Idézem lengyel fordítás szerint). Poznań.
- Magyar Értelmező Kéziszótár* 2003. Akadémiai Kiadó. (Második, átdolgozott kiadás). Budapest.
- Magyar Nemzeti Szövegtár* (= MNSz.). 1998–2003. Magyar Tudományos Akadémia. Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Mikołajczyk, A. 2004. *Uczucia w języku – między naturą a kulturą*. Poradnik Językowy. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Nowakowska-Kempna, I. 1995. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Prolegomena. Warszawa.
- Nowakowska-Kempna, I. 1996. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Katowice.
- Nyomárcay István 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. *Magyar Nyelvőr*
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. (2. kiadás). Gondolat. Budapest.
- Pajdzińska, A. 1990. Jak mówimy o uczuciach. Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata. In: J. Bartmiński (szerk.). *Językowy obraz świata*. Lublin.
- Wierzbicka, A. 1999. *Emotions across Languages and Cultures*. Diversity and Universals. Cambridge.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

On the conceptualisation of negative emotions belonging to the domain of fear

Talking about feelings expresses the ways of experiencing emotions – and acting or behaving in accordance with them – that are conventionally associated with them in the given culture. Negative emotions belonging to the domain of FEAR (alarm, anguish, anxiety, concern, consternation, dread, excitement, fright, horror, panic, scare, shudder, terror, tremble) are often conceptualised in Hungarian as a FORCE PARALYSING HUMAN BODY, as a CONTAINER [into which emotions get as a SUBSTANCE (MOVEMENT IN), in which they are contained, and out of which they emerge (MOVEMENT OUT)], as a LIQUID SUBSTANCE, as a GASEOUS SUBSTANCE, as an ENEMY, as a DOMINATOR (OCCUPIER), as an ANIMATE BEING (MAN, BEAST, BIRD), as a BUILDING, as a MIRROR, or as a POSITIVE FORCE.